

“GENERACIÓ *OPENMIND*”. RELATS D’ADOLESCENTS FILLS I FILLES DE FAMÍLIES MARROQUINES ENTORN DE LA SOCIALITZACIÓ I ELS PROCESSOS D’IDENTIFICACIÓ. UN ESTUDI DE CAS A ALZIRA

MARTA VELA BERNAL

Màster en Antropologia Urbana, Migracions i Intervenció Social
Departament d’Antropologia, Filosofia i Treball Social
martavelaber@gmail.com · <https://orcid.org/0000-0002-1085-8241>

RESUM: Aquesta investigació analitza les múltiples i complexes realitats socials de set adolescents fills i filles de famílies marroquines en el municipi d’Alzira. Es tracta d’aprofundir i relatar-ne les experiències, els posicionaments i les estratègies entorn de: 1) els projectes de les seves famílies i les repercussions en les seves vides; 2) els múltiples espais de socialització en els quals aquests adolescents es relacionen en la seva quotidianitat, i 3) la incidència de la migració i dels espais de socialització en els seus processos complexos d’identificació. El marc analític d’aquesta recerca aposta per la perspectiva transnacional, que reconeix l’espai social transnacional com a espai de resignificació de les pràctiques i les relacions en l’àmbit local. També s’adopta una perspectiva interseccional, que aborda de manera relacional i multidimensional aquesta realitat des del gènere, la classe social, l’ètnia, la religiositat i la sexualitat. “Generació *openmind*” és una expressió que pretén esquivar plantejaments homogeneïtzadors i pensar en termes de la socialització i la identitat com a processos complexos amb multiplicitat de posicions intermèdies que els i les adolescents

solen ocupar entre el món de referència familiar i els mons de referència de la societat d'acollida.

PARAULES CLAU: migració marroquina, adolescència, identitats complexes, sociabilitat, interseccionalitat.

THE "OPEN MIND" GENERATION. ACCOUNTS FROM MOROCCAN TEENAGERS ON SOCIALIZATION AND IDENTIFICATION PROCESSES. A CASE STUDY IN ALZIRA

ABSTRACT: In this study we analyze the multiple complex social realities of seven teenagers from Moroccan families living in Alzira. The aim of our research is to better understand the life experiences, social positions and strategies of these teenagers in relation to 1) the impact of their family projects on their daily lives; 2) the multiple day-to-day socialization settings in which they relate with others, and 3) the influence of migration and their socialization settings on their complex identification processes. Our analytical framework takes into account the transnational perspective, which recognizes the transnational social setting as a space for redefining new practices and relationships at the local level. It also adopts an intersectional perspective that takes into account gender, class, ethnicity, religiosity and sexuality to approach this reality from a relational and multidimensional point of view. The term "Open mind generation" attempts to avoid homogenizing approaches by attaching importance to socialization and identity as complex processes in which these teenagers occupy multiple intermediate positions between their family and host-society worlds of reference, which may not be mutually exclusive.

KEYWORDS: Moroccan migration; adolescence; complex identities; sociability; intersectionality.

1. Introducció

El punt de partida d'aquest estudi naix de la meva relació des de fa més de quatre anys amb diferents xiquets i xiquetes fills i filles de famílies marroquines, que ja són adolescents, amb els quals he compartit un camí d'aprenentatges, dificultats, contradiccions i un munt de dilemes morals en el municipi d'Alzira. Amb la conceptualització d'adolescents fills i filles de famílies d'origen marroquí es fa referència a xiquets i xiquetes que bé han nascut a l'Estat espanyol o bé hi han arribat en edats molt joves d'incorporar-se als primers cicles de l'educació primària; és a dir, que han crescut amb el que es podria denominar una dualitat socialitzadora. D'una banda, han viscut en una unitat familiar en la qual la socialització té com a protagonistes aspectes culturals, religiosos i de comportament del seu país d'origen (món referencial heretat) i, d'altra banda, han tingut com a referents una escola, grups d'amistats i una societat d'acollida caracteritzada per aspectes socioculturals diferenciats (món de referència de la societat d'acollida). I és que, si l'etapa de l'adolescència, en termes generals, que és considerada un moment crucial d'introspecció i definició d'un mateix, es caracteritza per les contradiccions, els qüestionaments vitals i la incomprensió, aquest estudi intenta esbrinar com repercuteix aquesta etapa, en la qual coexisteixen mons referencials diferenciats i aparentment oposats, en els fills i filles de famílies marroquines.

És per això que els objectius d'aquesta investigació són: examinar les trajectòries migratòries familiars amb tota la seva complexitat (motivacions, causes, expectatives i xarxes transnacionals) i la seva repercussió en els fills i les filles en l'etapa de l'adolescència; conèixer les diferents estratègies de sociabilitat, els posicionaments i els tipus de relació dels adolescents fills i filles de famílies marroquines en els diferents espais de socialització (família, centres educatius, grups d'iguals, comunitat local i altres comunitats relacionals com la comunitat ètnica), i analitzar els complexos processos d'identificació dels adolescents fills i filles de famílies marroquines, i detectar-ne ruptures, continuïtats i negociacions que configuren la seva socialització respecte als diferents mons de referència.

Davant de l'escenari descrit, el present estudi pretén mostrar, amb la profunditat i la densitat de la narració dels i les protagonistes, com afec-

ta la socialització en espais socials transnacionals, la conducta i el sentiment de pertinença de les adolescents filles de famílies marroquines; quines estratègies de socialització adopten segons els espais socials on es mouen, i quines són les continuïtats, ruptures i negociacions en els complexos processos d'identificació. Tot açò, ho contextualitzem en el municipi d'Alzira i, en concret, en dos barris: l'Alquerieta i l'Alquenència.

2. Conceptes teòrics de referència

En la revisió dels conceptes teòrics de referència, s'ha fet una anàlisi crítica del concepte de segona generació de migrants, ja que suposa una visió simplista d'una realitat social complexa i diversa. La denominada “segona generació d'immigrants o immigrants de segona generació” significa, d'una banda, equiparar pares i mares i fills i filles en la categoria d'immigrants com un element distintiu i en oposició als i les adolescents “autòctons” (García, 2003). D'altra banda, implica l'arrossegament d'una denominació amb una connotació negativa i una elevada càrrega d'estigmes, estereotips i prejudicis que defineix un segment de la població heterogeni, el qual encara no ha configurat la seva pròpia identitat (Feixa, 2017; Levitt i Schiller, 2004). És per això que, malgrat que alguns autors fan referència al sentit sociològic d'aquest concepte i el que pretenen és una distinció amb el que denominen “primo-migrants” (Portes, 2006), en aquest estudi es pretén allunyar-se d'aquelles conceptualitzacions que comporten una visió estigmatitzant i, en conseqüència, s'opta per una aproximació a conceptualitzacions amb un caràcter més descriptiu, com seria, en primer lloc, el terme *adolescents*, que fa referència, segons l'OMS, a qualsevol individu que es trobe en la transició de la infantesa a l'edat adulta. En segon lloc, es vol matisar “fills i filles de famílies d'origen marroquí” com un element descriptiu i complementari al rol d'adolescents. La idea central és esborrar el terme d'*immigrants* en la conceptualització d'individus que han nascut o que han passat el gruix de la seva socialització a l'Estat espanyol, ja que aquesta denominació repercuteix en la visió que es configura la societat com un “element distorsionador” de la vida social; és a dir, des de l'òptica nacionalista, els col·loca en una posició intermèdia entre la població espanyola i la població d'immigrants, en un

buit identitari per mantenir la concepció de l'alteritat entre “ells, els immigrants” i “nosaltres, els espanyols” (García, 2003).

També s'ha abordat el concepte d'adolescència o adolescències, una etapa interioritzada i prevista en les societats occidentals, però que pot comportar conflictes en les famílies migrades (Giró, 2008; Funes, 2000; Krauskopf, 2011; Echevarría, 2012). L'adolescència, en aquest cas concret, és un fenomen multidimensional i relacional, el qual es construeix a partir d'altres dimensions econòmiques, culturals i polítiques que interactuen amb variables com la classe social, la religió, el gènere, l'ètnia (Brah, 2011).

La identitat, un concepte amb tanta complexitat i diverses definicions, finalment s'ha substituït per processos complexos d'identificació que fan al·lusió a la multiplicitat de posicionaments no excloents i a les diferents formes d'identificació que depenen de contextos i variables (Marcus, 2011; Arfuch, 2002; Veredas, 2011; Brah, 2011; Maalouf, 2012).

Dels espais relacionals i de socialització, se n'han seleccionat la família, l'escola, els grups d'iguals, la comunitat local, la comunitat relacional (Levitt i Schiller, 2004; Toubon i Messamah, 1990; Moreras, 2017; Pedone, 2010).

I, per últim, s'ha tingut en compte la família transnacional i el seu paper en la reproducció social de la comunitat de sentit i vida (Levitt, 2010; El Hachmi i Lacomba, 2001; Bodoque i Soronellas, 2010).

3. Consideracions metodològiques

L'enfocament transnacional, allunyat del nacionalisme metodològic, ha estat la base d'aquesta investigació, la qual cosa comporta la desconstrucció de la dimensió estàtica del territori, diluint els límits geogràfics i emprant el camp social transnacional com a espai de ressignificació de pràctiques, relacions i fluxos en l'àmbit local (Levitt, 2010). Això significa que, a l'hora d'analitzar la realitat social dels i les adolescents i els espais de socialització on es mouen, malgrat que estiguin ubicats en un espai geogràfic local concret (Alzira), s'ha de tenir en compte l'òptica transnacional, ja que, en créixer en llars transnacionals i participar en organitzacions on es mouen béns, idees, valors i pràctiques del país d'origen de les seves famílies, se socialitzen en camps transnacionals (Levitt, 2010).

De la mateixa forma, per analitzar aquesta realitat social complexa, s'ha pretès fer ús d'un marc analític i una perspectiva interseccional, que abordi de manera relacional els contextos on apareixen les desigualtats socials. Això significa considerar la multidimensionalitat en funció de l'origen, el gènere, la classe social, l'ètnia i la sexualitat, així com tenir en compte marcadors identitaris com la vestimenta (l'ús o no del hijab) (Magliano, 2015; Cabrera, 2020). Aquesta perspectiva interseccional permet trencar amb enfocaments analítics que considerem homogeneïtzadors i que presenten una imatge esbiaixada d'una realitat complexa (Morera, 2017). Així que, per tal d'allunyar-nos de la dicotomia analítica, que sol encaixar els adolescents fills i filles de famílies marroquines en posicions contraposades (reproducció social *versus* ruptura dels models parentals, musulmà *versus* no musulmà, integrat *versus* exclòs, etc.), s'ha optat per una anàlisi complexa i multidimensional (Echevarría, 2012).

La metodologia etnogràfica ha estat l'eix vertebrador d'aquest estudi, entenent l'etnografia com un procés d'aproximació a les societats humanes, amb la intencionalitat d'identificar, analitzar, descriure i interpretar els comportaments culturals (Comas *et alii*, 2010). La mirada etnogràfica (Clifford, 1999) ha estat la ferramenta fonamental, una mirada complexa i reflexiva, entesa com una barreja entre l'observació participant, l'anàlisi aplicada a la teoria, el diàleg (informal, la majoria de vegades, i formal, per a la realització d'aquest estudi), el privilegi d'estar en contacte amb el territori (famílies, adolescents, nens i nenes, Administració pública, centres educatius, entitats socials) i l'aprenentatge mutu (aprenentatge cultural, d'idiomes, codis, etc.). Aquest estudi s'ha dividit en tres etapes fonamentals:

Una primera etapa es caracteritza per l'observació participant, una de les ferramentes/tècniques etnogràfiques per aprofundir i conèixer de prop les diferents realitats d'aquests i aquestes adolescents mitjançant la participació i la immersió en diferents espais. Aquesta observació parteix de la posició privilegiada a partir de la meua trajectòria professional des de finals del 2016 en diferents contextos (escolar, educació no formal, famílies, Administració pública), però intensificant-se i duent-se a terme de manera més conscient i manifesta a partir de l'inici d'aquest estudi, a

finals de 2019. En la taula següent es poden observar els espais d'observació en els quals he estat present, així com el context concret i el període d'observació.

CONTEXT (barri Alquerieta i Alquenència)	ESPAIS D'OBSERVACIÓ	DURACIÓ
<i>Centres escolars</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Reunions i assessorament en gestió de la diversitat amb el professorat • Commemoració i reflexió entorn a dies o festivitats en clau de la diversitat cultural. Sensibilització • Accés a les aules per treballar temàtiques com interculturalitat, diversitat, migracions, etc. • Classes d'idioma a adolescents benvinguts • Mediacions i assessoraments familiars i amb l'alumnat en matèria d'interculturalitat 	Setembre de 2019-juny de 2021
<i>Educació no formal menors i adolescents</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Dinamització de grups d'adolescents i nens i nenes de diversos orígens • Cursos d'aprenentatge de l'idioma matern (àrab) • Reforç i seguiment educatiu • Commemoració i reflexió entorn a dies o festivitats en clau de la diversitat cultural 	Setembre de 2017-juny de 2021
<i>Famílies</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Cursos de llengua i cultura per a famílies • Seguiment educatiu i assessoraments • Espais de reflexió entorn a temàtiques educatives 	Setembre de 2017-juny de 2021
<i>Entitats socials i administració pública (serveis socials)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Detecció de necessitats i planificacions comunitàries • Commemoració i reflexió entorn a dies o festivitats en clau de la diversitat cultural 	Octubre de 2016-juny de 2021

Una altra ferramenta emprada han estat les converses informals amb informants clau (Taylor, 1989), companys/anyes de feina que són fills i filles de famílies marroquines que han nascut a l'Estat espanyol i ja han arribat a la vida adulta, i que, a partir de la seva experiència en l'adolescència, han enriquit la meua visió com a investigadora. Aquesta etapa d'observació participant ha estat transversal a tot el procés de desenvolupament de la investigació. A partir de l'observació participant, s'han adquirit testimonis informals, experiències i vivències, així com un coneixement integral dels espais de socialització dels adolescents amb una mirada holística (família, centres educatius, espais informals de conver-

ses sobre l'oci i el temps lliure.) Aquesta immersió i participació directa m'ha permès accedir fàcilment als i les adolescents i establir-hi vincles que m'han facilitat arribar a altres contactes per l'estratègia de la bola de neu.

La segona etapa es correspon amb la recerca bibliogràfica, la qual ha dotat la investigació d'un suport conceptual i teòric. El diàleg entre la revisió crítica de la literatura existent i la informació obtinguda al llarg del procés d'observació ha possibilitat una aproximació entre els marcs teòrics i la realitat viscuda, i ha proporcionat una visió dinàmica i reflexiva del context i dels subjectes d'estudi, i del meu rol com a investigadora (García i Kressova, 2013).

La tercera etapa, a partir de la qual s'han arrellegat els testimonis més rellevants i que ha configurat la major part de la descripció, la narració i l'anàlisi de les dades, s'ha configurat a partir d'una de les tècniques qualitatives més emprades en l'etnografia: les entrevistes en profunditat. Per crear un clima de confiança i aconseguir un grau de profunditat, s'han establert diferents estratègies. En primer lloc, s'han intentat mantenir converses informals amb anterioritat a l'entrevista fonamental per diferents vies, bé sigui de manera telefònica o bé en espais informals on ens hem trobat (activitats, espais d'encontre, centre educatiu, etc.). En segon lloc, s'han acordat amb els i les participants els llocs on fer les entrevistes, que, finalment s'han produït en multitud d'espais segons les seves preferències. En tercer i últim lloc, s'ha explicat prèviament i amb detall, de manera presencial, el contingut de l'entrevista, i s'ha avisat que es tractarien temes personals; per tant, s'ha demanat el consentiment, que ha quedat enregistrat a la gravació.

Finalment s'han dut a terme set entrevistes en profunditat, entre el mesos de febrer i abril de 2020, malgrat que en la majoria de les persones entrevistades s'havia creat el vincle de confiança a partir de l'observació participant. En alguns casos, l'entrevista en profunditat ha tingut lloc en un mateix dia, en un espai obert i amb pauses per menjar i xarrar de manera informal. En altres casos, l'entrevista s'ha dividit en diversos dies, segons les necessitats i les característiques de cada persona. El perfil de les persones participants s'ha establert principalment d'acord amb crite-

ris d'edat, ja que havien d'encaixar en la franja de l'adolescència prevista i s'havien de seguir criteris de gènere per intentar aconseguir la paritat en les entrevistes. A més, s'ha tingut la intenció d'arribar a adolescents que es mouen per diferents espais de sociabilitat, amb trajectòries educatives diferenciades i en contextos socioeconòmics diversos. En la taula següent es poden veure els perfils més detallats:

Entrevistes en profunditat	Característiques
<i>Walid</i>	Noi de disset anys, nascut a la ciutat de costa denominada Al Jaidida, que va arribar a l'Estat espanyol amb quatre o cinc anys. Ha finalitzat l'ESO i ara es troba cursant un grau d'informàtica. La seva família és d'origen urbà i de classe mitjana treballadora.
<i>Fàtima</i>	Noia de setze anys, nascuda a l'Estat espanyol, però amb xarxes transnacionals en un poble a prop de Ben-Mellal, d'origen rural i humil. Està cursant actualment 4t d'ESO.
<i>Amine</i>	Noi de divuit anys nascut al poble de Taourirt, que va arribar a l'Estat espanyol amb aproximadament un any. Actualment està cursant batxillerat. La seva família és d'origen rural i humil.
<i>Wadia</i>	Noia de quinze anys, nascuda a l'Estat espanyol, i socialitzada també en un camp social transnacional. La seva família és nascuda a la ciutat de Beni-Mellal i té un nivell d'estudis i socioeconòmic elevat.
<i>Najat</i>	Noia de disset anys, nascuda al Marroc a la ciutat d'Oujda, que va arribar a l'Estat espanyol abans de complir un any. No ha acabat l'ESO i ara es troba buscant feina. La seva família és d'origen humil i rural.
<i>Adil</i>	Noi de divuit anys nascut a prop d'Oujda. La família de son pare, que constitueix la principal xarxa transnacional, viu en un llogarret denominada Mrija. Es tracta d'un llogarret molt humil i amb poca activitat econòmica. No ha acabat l'ESO i ara es troba treballant en magatzems de fruites per temporades.
<i>Nadia</i>	Noia de disset anys, nascuda a l'Estat espanyol, però amb xarxes transnacionals a la ciutat de Beni-Mellal, d'origen urbà. La seva família compta amb un nivell d'estudis elevat. És estudiant d'un grau mitjà.

4. Contextualització de la unitat d'anàlisi i observació

Alzira és una localitat i un municipi del País Valencià, capital de la comarca de la Ribera Alta. A Alzira, que té una població de 44.938 habitants en data 2020, conviuen més de 52 nacionalitats. Del total de persones d'origen estranger, en destaca la població romanesa, que representa el 23,3%, seguida de la població marroquina, que suposa el 15,4%. Al municipi, es diferencien deu barris, encara que no tots presenten una delimitació administrativa, sinó que, més aviat, així són percebuts pels seus habitants. La seva activitat econòmica gira entorn de dos grans sectors: l'agrícola, on predomina el cultiu de la taronja i els cultius d'horta tradicional; i l'industrial, amb el predomini de l'empresa Grefusa, una de les més importants companyies del sector de fruita seca i *snacks* a Espanya, a més a Alzira hi ha fàbriques i magatzems de fruita, de gelats, paper, tints tèxtils, cartonatges i mobles. L'estructura econòmica i laboral del municipi afavoreix l'atracció de població d'origen estranger que, una vegada hi està assentada, les xarxes migratòries i el reagrupament familiar faciliten l'establiment de més població d'origen migrant.

En aquest estudi ens hem centrat en els barris de l'Alquerieta i l'Alquenència, que, per les seves característiques d'habitatges assequibles i de centralitat immigrant (Toubon i Messamah, 1990), atrauen una bona part de la població d'origen estranger. D'una banda, l'Alquerieta és un barri popular i perifèric que es caracteritza històricament per estar al marge de la resta de la població d'Alzira, el que estableix una clara diferenciació no sols geogràfica, sinó també d'identificació¹. L'estructura social del barri ha anat configurant-se entorn del fenomen de la immigració. Durant els anys seixanta, l'Alquerieta va experimentar una primera onada d'immigració provinent d'Andalusia i Extremadura. Al llarg dels anys setanta i huitanta, població d'ètnia gitana veu l'oportunitat d'instalar-s'hi, ja que els preus de l'habitatge eren assequibles, així com per l'existència d'una extensió de terreny suficient que els permetia construir barraques i edificacions autoconstruïdes. Les característiques del barri va fent que l'imaginari col·lectiu l'identifiqués com a “marginal”. A partir de la dècada

¹ Els habitants d'Alzira tendeixen a distingir entre el mateix municipi i el barri, i també al revés. S'observa una barrera simbòlica que forma part de l'imaginari col·lectiu de la població.

dels noranta, el barri va presenciar l'assentament de població estrangera, sobretot procedent de Romania i el Marroc, el que el va dotar d'una major diversitat cultural. El 2020, l'Alquerieta té un 18,45% de població d'origen migrant, xifra que situa el barri per damunt de la mitjana del municipi, que se situa en un 13,5%. D'aquest percentatge d'immigració, el 23% és població d'origen marroquí. En l'actualitat, malgrat que el creixement del municipi ha integrat el barri a escala urbanística, i ha trencat l'aïllament històric, continua havent-hi una barrera simbòlica que el separa de la resta del municipi. D'altra banda, trobem el barri de l'Alquenència, popular i semicentral, que rep aquest nom a causa de la ubicació al voltant de la zona verda més rellevant del municipi (el parc de l'Alquenència). Aquest barri va rebre població d'origen estranger a partir de finals del noranta. L'assentament de població migrant, el reagrupament familiar i el denominat "efecte crida" han anat modificant l'activitat econòmica i social per adaptar-se a les necessitats del veïnatge nou. Aquest fet s'observa en l'obertura de comerços ètnics (com les carnisseries halal), la creació de nous espais religiosos (en aquest barri s'ubiquen dues mesquites i, a prop, s'està construint un centre cultural islàmic) o en la diversificació cultural i religiosa en els espais públics, com els parcs, col·legis, etc. (Vela, 2018). Actualment, el barri de l'Alquenència compta amb un percentatge de població d'origen estranger similar a la mitjana del municipi, 13,46%, de la qual el 16,78% és d'origen marroquí. Encara que el percentatge de població d'origen estranger és menor al del barri de l'Alquerieta, l'Alquenència es percep socialment com un barri d'immigració (Torres i Moncusí, 2015), degut, entre altres coses, a l'existència dels comerços ètnics i les mesquites, que són punts de trobada de la població musulmana.

5. “Tengo mi vida totalmente construida aquí”. Projectes migratoris de les famílies, trajectòries sociolaborals i repercussions en els fills i les filles adolescents

En aquest primer capítol de l'anàlisi, ens endinsem en els projectes migratoris familiars, així com en les repercussions en la vida dels i les adolescents, partint de la premissa que, en el context transnacional, les estructures i les dinàmiques de les famílies migrades sofreixen reconfiguracions, negociacions i adaptacions que varien en funció de la multitud d'escenaris possibles, els quals constitueixen qüestions essencials per comprendre la sociabilitat i les relacions familiars, i per aprofundir en les pràctiques i estratègies de socialització dels fills i les filles adolescents (Pedone, 2012; García, 2012).

Les experiències migratòries de les famílies de les adolescents mostren una diversificació de projectes amb uns elements en comú: migració majoritàriament masculinitzada², presència de xarxes socials migratòries i la família i la reproducció com a factor principal de la migració. En aquests projectes, les xarxes socials migratòries tenen un paper fonamental en la creació de connexions interpersonals transnacionals entre les persones en origen i destinació, el que permet mantenir llaços de parentiu, amistats i comunitats de pertinença que configuren les xarxes migratòries (Pedone, 2005).

Mi padre vino antes y estuvo 10 años aquí él solo [...] pues vivía con sus amigos hasta que compró la casa y cuando ya tenía todo listo para que nos viniéramos pues fue a recogernos a nosotros. Principalmente vino porque le surgió la oferta y aquí tenía un amigo que también era de nuestro pueblo y él es el que lo insertó en la fábrica ¿no? (Walid, 17 anys, home)

La família i la reproducció social ocupen un paper central en aquests projectes, bé sigui a partir del reagrupament amb un projecte familiar ja iniciat com és el cas de la Najat: “A ver, mi padre es el primero que vino,

² Tot i que, de forma generalitzada, es tracta d'una migració majoritàriament masculinitzada i jove, de persones que marxen del seu país en les primeres etapes d'inserció laboral (Capote, 2014), també trobem projectes femenins propis que posen de manifest el fenomen de la progressiva i assolsegada feminització de les migracions marroquines.

cuando nació yo, en el 2002. Él vino en el 2002 y yo pues en el 2003; él ya nos hizo el trámite, papeleo [...]” (17 anys, dona), o bé a partir de matrimonis endogàmics, com s'identifica en la família de l'Adil:

Mis padres no se conocían en plan. Mi abuela conocía y eso de lo de siempre. Encima mi madre y mi padre son primos lejanos o algo así. Son familia, son familia. Entonces tu cumples cierta edad, ya quieres casarte, poder sentar la cabeza pues le dices a tu mama o algo, mama que consígueme, a ver consígueme mujer no, en plan, mírame una buena mujer ¿sabes? (Adil, 17 anys, home)

En aquest cas, el projecte migratori es planifica i s'organitza des de la família extensa amb l'estratègia de vetllar pels interessos econòmics i socials del grup familiar. Així, la primera baula del trajecte migratori és un membre de la família i, posteriorment, una vegada assentat al país d'acollida mitjançant el sistema dels matrimonis endogàmics, s'aparella un casament amb un altre membre de la família (Jiménez, 2014), o matrimonis amb persones del país d'origen, per constituir la família a l'Estat espanyol.

Com es pot observar, de forma generalitzada, el projecte migratori està vinculat al projecte de creixement familiar i les expectatives de millora de les condicions entorn de la unitat familiar. Es tracta de projectes pensats i dissenyats que afecten tota la família (Bodoque i Soronellas, 2010). “Mi familia ha migrado pues, por mejorar, o sea la convivencia y tal. Que sí para buscar trabajo o para buscarte la vida y tal. Y más por dar educación a sus hijos. [...] Una mejor educación y tal” (Fàtima, 16 anys, dona). A pesar d'aquestes expectatives de mobilitat social ascendent, en els relats dels i les adolescents, s'evidencia la forta segmentació del mercat de treball que ubica la població migrada en els estrats laborals més precaritzats i amb condicions de temporalitat i informalitat (Solé, Parella *et alii*, 2000). Així els pares d'aquests adolescents solen ubicar-se en sectors caracteritzats per la precarietat laboral, amb llargues jornades de treball fora de casa o, fins i tot, vivint en una altra ciutat entre setmana. “Mi padre lo de siempre en el campo. [...] Empezó trabajando en negro, lo que es el trabajo de campo de toda la vida” (Adil, 18 anys, home). Aquesta inserció dels pares en tasques desvalorades pot desestabilitzar les relacions i els rols pare/

mare i fill/a i generar, d'una banda, un excés d'exigències i responsabilitats en els fills i les filles entorn dels estudis o la inserció laboral pròpia: “Pero me da una pena que mi padre se vaya ahí subiendo el cajón y tal, y luego el hijo no haga nada, no esto na. Eso son mis rabias. No, hay gente que se preocupa por el futuro, ¿no? Yo me preocupo más por qué mi padre me acepte, ¿sabes?” (Walid, 17 anys, home). I, d'altra banda, expectatives elevades de les famílies sobre l'educació o el futur laboral dels fills, que poden comportar desacords entre pares i fills i filles (Casas, 2003).

Discusiones con mi madre [...] Que ella insiste un montón que haga ba-chiller [...] Es como que ella ve los oficios que son más importantes, lo de típico; médico, maestro, poco más, y todo lo no sea eso no es un trabajo digno [...] Le comenté que quería trabajar con los animales, hacer auxiliar de veterinaria y mi madre diciéndome que ella había trabajado y sacrificado muchas cosas por mí para darme una educación para que luego, el resto de mi vida, acabe entre meados, o sea pis y caca de animales. (Fàtima, 16 anys, dona)

Per tant, la migració comporta transformacions en les estructures, dinàmiques i relacions familiars que es veuen influenciades tant per la construcció dels projectes familiars i les expectatives dels progenitors com per l'ocupació dels pares o per altres variables, com el domini de la llengua (Casas, 2003). El desconeixement de la llengua provoca moltes vegades que les tasques administratives les hagin d'assumir els fills i les filles, el que provoca una inversió en els rols de l'autoritat parental i suposa, d'una banda, un augment de la responsabilitat dels i les menors i, d'altra banda, la desatenció de les famílies dels seus rols de protecció, suport, criança i cura. Aquest rol, que solen assumir les noies pel seu paper lligat a la cura familiar, es reflecteix clarament en el cas de la Najat, que ha ocupat el paper de “gestora” amb tots els membres de la família.

Te lo juro, soy la gestoría de todos. Mi hermano, ves a mi carnet de conducir y arrégla-me esos papeles. Y mi madre, ves al médico, tráeme la analítica y habla con mi médico a ver si tengo que seguir tomando esta pastilla [...] Es que ya no me queda ni memoria, de tanto gustarla. (Najat, 17 anys, dona)

Els models d'autoritat familiars i els rols de gènere també pateixen modificacions amb el procés migratori. De vegades, es reproduïx el model d'autoritat patriarcal, com és el cas de la família del Walid, ja que el noi canvia el seu comportament segons que tingui o no la presència del seu pare. En aquest relat, les dinàmiques familiars encaixen en la construcció social dels rols de gènere tradicionals en la família, on el pare representa el rol de mantenidor econòmic, autoritat i respecte: “Cuando está mi padre no, cuando está mi padre no. Se siente cuando está mi padre, ¿sabes?, un respeto, tal. No miedo ni ná, un respeto.” I la mare exerceix el rol de cures, afectivitat i gestió de la llar: “Mi madre, siempre ha sido la más, como más cariñosa y tal [...] No quiero que trabaje, si con lo de ama de casa, mi madre, ya lo pasa mal, venga a llevar a los niños, venga a lo otro.” (Walid, 17 anys, home) Això no obstant, les migracions també comporten transformacions en la reconstrucció dels rols de gènere tradicionals, sobretot en les famílies en les quals els dos pares estan incorporats a l'àmbit laboral (Casas, 2003).

El procés migratori configura famílies transnacionals que tenen un paper crucial en la construcció i el manteniment dels vincles i de les xarxes familiars extenses més enllà de les fronteres. Els tipus de llaços i connexions que perpetuen les famílies repercuteixen en el manteniment d'aquests vincles en els fills i filles adolescents³. És clar que els progenitors, en iniciar el procés migratori, mantenen relacions i llaços transnacionals amb el seu país d'origen amb més intensitat i freqüència que els seus fills i filles, que, en haver nascut en la societat d'acollida o haver migrat en edats primerenques, mostren una participació en les xarxes transnacionals més dèbil o intermitent (Levitt, 2010). Els i les joves participants en la recerca expressen de manera molt contundent la freqüència del contacte amb la família que resideix al Marroc i la intensitat i la quotidianitat de la relació. Les xarxes socials, el WhatsApp, principalment, hi ha jugat un paper essencial: “Siempre. WhatsApp, desde que hay WhatsApp es muchísimo mejor.” (Walid, 17 anys, home) Els pares i les mares reproduïxen les relacions quotidianes en un espai transnacional. En canvi, els fills i les

³ Aquests adolescents no han de ser tractats com simples espectadors, sinó com a protagonistes del desenvolupament de la seva pròpia concepció respecte a les relacions transnacionals (Levitt, 2010).

filles, malgrat que poden idealitzar les anades al Marroc en alguns casos, no mantenen la relació constant (Parella, 2012; Veredas, 2011): “Mi madre todos los días, y yo no, casi nada.” (Amine, 18 anys, home) Generalment no creen ni sostenen el vincle transnacional, només en gaudeixen: “Me gusta mucho cambiar de aires; pues como unas vacaciones aquí, pero allí tengo la familia, entonces es mucho mejor.” (Nadia, 17 anys, dona) (Walid, 17 anys, home). També el vincle transnacional el pateixen: “Pues, cada año, como que ya no tenemos ganas, tengo mi vida totalmente construida aquí, pero luego vuelvo a mi vida real.” (Najat, 17 anys, dona)

Les percepcions de les adolescents entorn de les relacions i el contacte transnacional són diverses. Entre les òptiques més positives, els i les joves perceben les visites al Marroc des de la idealització, des de l'enyorança cap a la terra d'origen i des de la desconexió del curs escolar o el retrobament amb amics i parents. Trobem una mirada positiva cap al que significa anar al Marroc, on la família i les relacions de proximitat ocupen un espai primordial⁴ (Veredas, 2011). Entre les òptiques més negatives en els relats, apareixen com a factors l'obligatorietat de mantenir les relacions amb la família transnacional, la pressió i el control familiar (Parella, 2012), els rols de gènere tradicionalment assignats a les dones, l'homofòbia jurídica i social existent, etc. Segons l'Amine: “Vale, pues me he empezado a dar cuenta de que existe [...] existe homofobia, existe mucha. Existe rechazo.” (Amine, 18 anys, home). I també opina la Fàtima: “Porque es como que como tienes el rol de mujer y tal, pues es como que más estás en la cocina, en esto, trae esto, lo otro.” (Fàtima, 16 anys, dona)

4 En una conversa informal, mentre ens n'anàvem a la platja de Cullera en una eixida d'oci amb un grup d'adolescents de diversos orígens, em comentaven la importància de la família en l'islam i com uns dels pilars morals que els havien transmès les seves famílies era el “Silat Al-Rahim”, que significa associar-se i relacionar-se amb els parents (ajudar-se, reunir-se, mantenir relacions, etc.). En alguns casos com una obligació, en d'altres com una recomanació.

6. “Nosotras analizamos todo”. Espais relacionals, sociabilitat i construcció de les relacions amb l'entorn

A partir d'aquest capítol, entenem la influència que exerceixen els múltiples espais de socialització en la construcció de les relacions, els sentiments de pertinença i els processos d'identificació dels i les adolescents, fills i filles de famílies marroquines.

La família és el primer agent de socialització, interiorització i comprensió de la comunitat de vida i de valors, i en les famílies marroquines s'observa de forma generalitzada un gran pes de la religió islàmica⁵ (El Hachmi, 2019). En aquest cas, quan els i les adolescents estableixen contacte amb altres mons referencials i interactuen amb la diferència, moltes vegades els esquemes d'acció quotidiana entren en crisi (Brah, 2011). “Yo pues tengo miedo al fracaso, fracaso de vida y de persona, miedo a que hayas tenido cosas en tu mente que no has conseguido, que seas una persona que ya ni te reconoces a ti misma.” (Najat, 17 anys, dona). La contínua interacció amb espais socials i culturals de referència diversos⁶ genera processos complexos d'aculturació que provoquen tensions, desacords i conflictes en les relacions familiars. Davant d'aquesta situació, aquests adolescents adopten diferents estratègies de comportament que els permeten evitar conflictes familiars intergeneracionals (Ejbari, 2013). Els i les adolescents amb una actitud més pròxima als els marcs referencials parentals estableixen una relació de confiança i de plena identificació o conformitat amb els models normatius establerts (Echevarría, 2012) i mostren una predisposició a compartir espais amb la família. Aquest és el cas de la Wadia, que comparteix els marcs referencials dels pares: “porque mis principios y valores son a partir de mi ética islámica”, i per tant mostra una predisposició a compartir espais amb la família. “Yo creo que es una convivencia tranquila.” “Bueno, yo le cuento todo a mi familia, siempre, no tengo ningún secreto con mi familia.” Per contra, els i les

5 A més, la interacció i la sociabilitat de l'adolescència en la família s'ha d'entendre a partir d'altres dimensions econòmiques, culturals i polítiques que interactuen amb variables com la classe social, el gènere, les generacions i l'ètnia (Brah, 2011).

6 Juntament amb la socialització familiar, els i les adolescents es troben amb models de referència diversos en relació amb el gènere, la política, la diversitat afectivosexual, les pràctiques religioses, l'autonomia, les amistats, etc.

adolescents que adopten una actitud distanciada dels marcs normatius referencials narren una convivència més conflictiva i adopten actituds de contestació, aïllament i pèrdua de confiança (Alegre, 2004): “Yo quiero hablar con ella por un tema y me saca otro tema que me duele, ¿sabes? Pues por eso ya no les cuento nada, si me dicen: ¿Qué tal estás? Y, aunque estoy fatal, digo bien, todo bien.” (Najat, 17 anys, dona).

Els altres espais de sociabilitat en els quals es mouen els i les adolescents i que s’han tingut en compte en aquest estudi són la comunitat local, fent referència tant al barri, la comunitat relacional com la comunitat ètnica o l’escola i els grups d’iguals.

Pel que fa a la comunitat local⁷, els relats dels i les adolescents visibilitzen les tendències de concentració i guetització de la població migrant i la configuració, així, de barris gueto, que es caracteritzen pels alts percentatges de població d’origen migrant, els habitatges barats i una forta estigmatització (Torres i Moncusí, 2015; Mora, de Lucas *et alii* 2018). “Yo creo que a este barrio le han dado una imagen muy mala, porque este barrio puede no ser el mejor, pero yo lo veo supertranquilo. O sea, mi calle es tranquila.” (Amine, 18 anys, home)

La comunitat ètnica en la societat d’acollida a compleix el rol de garantir la reproducció social de la cultura d’origen: aprenentatge de la llengua materna, transmissió de valors i pràctiques religioses i establiment de xarxes de suport, d’identificació i reconeixement com un reforçament positiu i amb vincles forts (Pedone, 2010; Moreras, 2017). Per a la Nadia, la mesquita i la comunitat ètnica del municipi ocupen també un rol central en la seva sociabilitat, un rol d’interacció, suport i, sobretot, d’identificació. De fet, ella va decidir posar-se el hijab amb tretze anys per “contagi”, com conta ella, com una estratègia clara d’identificació i de pertinença al grup: “La Federación Islámica, no sé si la conoces, la ferri. Pues con ellas me muevo y desde pequeña me [...] ese espíritu [...] No sé, ese contagio de ahí pues me gustó mucho y me lo puse.” En els relats dels i les

7 La ciutat, el barri o l’espai urbà no es pot entendre com un simple espai físic en el qual habita la població, sinó que la mateixa condició d’acollir població converteix els espais urbans en espais de socialització, dotats de significats per les vivències quotidianes. Configura un espai simbòlic d’interrelacions, comunicacions, apropiacions, significacions i resignificacions, així com de lluites i contradiccions. L’espai urbà es modela en funció del context històric, cultural i espacial, i estableix així una relació entre identitat, història i espai (Ayala, 2017).

adolescents que mantenen una vinculació més dèbil als espais de culte, sol observar-se que la comunitat d'origen els exerceix un reforç negatiu, amb una percepció de pressió i control social que sol provocar malestars i angoixes entre els adolescents fills i filles de famílies marroquines (Casas, 2003; Pedone, 2010; Moreras, 2017). “Sí, sí, es una secta. Para ellos es algo que hasta los padres piden, si ves a mi hijo haciendo esto dilo.” (Amine, 18 anys, home) “Que sí, que sí, ¿eh? Que tú perfectamente puedes ir por la calle y te ve una mora y te dice, hostia, yo he visto a tal hija con tal y haciendo tal y esto. O sea que de algo pequeñito te montan ahí una historia.” (Fàtima, 16 anys, dona). Encara que els nois i les noies manifesten en els seus relats la funció que exerceix la comunitat ètnica com a mecanisme de control i pressió social, les estratègies que constitueixen els i les adolescents davant d'aquesta situació està condicionada clarament pel gènere. Els nois, malgrat que expressen malestars i angoixes, aposten per estratègies d'autonomia i llibertat de decisió possibilitades pel menor grau de control i exigència que s'exerceix cap a ells (Veredas, 2011).

Al principio yo iba atento a todo [...] en plan tienes que ser un chico perfecto, ¿no? en base a la religión y, si haces algo mal, los de Marruecos seguramente se lo van a decir a tu madre, hasta que al final dije: «es mi vida, hago lo que me da la gana». (Walid, 17 anys, home)

En canvi, les dones han de dissenyar estratègies més complexes i elaborades, ja que elles experimenten amb major intensitat el control i la pressió familiar, que moltes vegades es vinculen al manteniment dels valors i la identitat col·lectiva de les comunitats d'origen (Echevarría, 2012).

No te lo vas a creer però nosotras analizamos todo, todo, todo. Sabemos dónde hay moros, sabemos dónde no hay, dónde podemos sentarnos tranquilamente [...] Las moras, lo que hacen, tienen grupos de WhatsApp: ¿Has visto lo que ha hecho esta? (Najat, 17 anys, dona).

L'escola, com a espai de socialització fonamental, es converteix en un agent d'aculturació per a l'alumnat d'origens culturals diversos, el que moltes vegades provoca un xoc cultural entre el món de referència familiar i l'escola. A més, els dèficits estructurals per aconseguir un model educatiu intercultural han causat en els i les adolescents entrevistats un

sentiment d'exclusió i discriminació generalitzat, el que ha comportat confusions i desorientació que afecten les seves relacions de sociabilitat i els processos d'identificació al llarg de les seves vides. “Como nuevo en un sitio que todos son iguales [...] te sientes como un virus ¿no? (Walid, 17 anys, home).

Es que mi infancia es diferente, porque yo desde pequeño he sufrido racismo, xenofobia [...] Bueno, rechazo, rechazo [...] Ya te digo que a mí no me han afectado dramáticamente, como se ve en las películas y tal. Pero pasado un tiempo como que te deja algo ¿sabes? (Amine, 18 anys, home).

Els processos de guetització escolar⁸ apareixen constantment en els relats dels adolescents fills i filles de famílies marroquines: “[...] o sea yo en primaria en el cole que conocemos donde van todos, todas las personas marroquíes” (Amine, 18 anys, home).

Pero ahí en ese instituto, ¿sabes lo que salió mal? Nos pusieron a todos los que habíamos repetido en el mismo sitio [...], ya como que nos daban un puesto de que somos marginados. Y encima en toda la clase había solo tres españoles, éramos quince o dieciséis, incluso uno se cambió porque sabían que en esa clase no había futuro [...] y todos éramos inmigrantes. Tú poner a todos los inmigrantes en un sitio, y todos repetíos, estas dando ya una etiqueta [...] Pero ¿te crees que me voy a quejar de eso y tal? ¿Tengo poder o tengo...? Ya lo veías algo normal...” (Adil, 17 anys, home).

Existeixen, doncs, dèficits bàsics i estructurals per aconseguir un model educatiu intercultural com són la insuficiència de formació del professorat en temàtica de ciències socials, i en concret en migracions i interculturalitat, que provoca desconeixement i prejudicis; l'actitud directament racista i racialitzada d'una part del professorat i la manca de figures com antropòlogues o sociòlogues, que analitzen i estudien la realitat de cada centre; la falta de recursos per optar per l'opció intercultural, i la manca d'adaptacions del currículum escolar a les diversitats (de gènere, ètnica o classe), així com l'existència d'un currículum ocult. Totes

⁸ La diversitat cultural dels diferents centres educatius no és equitativa i solen haver-hi tendències a la concentració de fills i filles de famílies migrades en centres educatius situats en contextos de vulnerabilitat social i econòmica, el que afavoreix els processos de guetització escolar (Casas, 2003).

aquestes variables juguen un paper fonamental en la tendència a l'homogeneïtzació i la falsa neutralitat, el que és causa de malestars, confusions i conflictes en els fills i les filles de famílies marroquines, que afecten les seves relacions de sociabilitat i els processos d'identificació al llarg de les seves vides.

Per finalitzar aquest apartat de l'anàlisi, s'ha indagat en les relacions amb els grups d'iguals que constitueixen espais de confiança, relació dialògica, que juguen un paper determinant en la construcció de la identitat dels i les adolescents. Les estratègies de selecció de les amistats varien segons criteris d'acceptació i oposició a altres grups. Per exemple, la Wadia selecciona les seves amistats d'acord amb l'ètica islàmica: “[...] porque yo elijo a las personas con las que quiero tener una amistad en base a mis criterios. Y mis criterios siempre son por la ética islámica.” També trobem relats que seleccionen les amistats en oposició als seus “compatriotes”, “paisans” o “correligionaris”, com és el cas del Walid, que, a partir d'algunes experiències dolentes en la seva infància, va decidir ajuntar-se més amb població espanyola⁹. Una altra estratègia, que s'observa en les dones, fa al·lusió a les transformacions en la selecció d'amistats, ja que, en un principi, les seleccionen per l'acceptació al grup majoritari, però que, amb el pas del temps i, sobretot, condicionades les dones pels rols de gènere, es veuen limitades a l'hora d'accedir a les pràctiques d'oci habituals entre els grups mixtos. Conseqüentment, per la pressió que exerceixen la religió i la comunitat musulmana en elles, decideixen reduir els seus grups d'amistats i reunir-se amb altres noies filles de famílies marroquines, entre les quals obtenen una major comprensió i suport en relació amb la situació complexa i subordinada que pateixen (Veredas, 2011). De fet, en el relat de la Najat, apareixen explícitament les motivacions que la porten a allunyar-se dels grups d'amistats majoritàriament locals: la incomprensió en els condicionaments culturals i religiosos, el control pa-

9 Malgrat que aquest relat pot perpetuar els discursos racistes i d'odi, el Walid es mostra molt conscient que la seva percepció es deriva d'experiències personals que no han de ser generalitzades. Això mostra que el fet de trobar-se en una posició fronterera implica una major capacitat d'observació, reflexió i mirada crítica en la construcció del seu discurs pel que fa a la selecció de les amistats, ja que no culpabilitza en aquest cas el grup de xiquets marroquins, sinó que ho relata com una conseqüència i els visibilitza com a víctimes de l'exclusió i el xoc culturals (Veredas, 2011).

rental¹⁰, la pressió de la comunitat musulmana i la desigualtat de classe i gènere.

Siempre he tenido amigos que no son marroquíes [...] No te entendían ¿sabes? Yo decía es que no me tienen que ver, es que estoy con chicos no me dejan ir con chicos y te decían, pero ¿por qué? [...] pues cómo que te cansas, no voy a caminar con gente que quiere ir a cafeterías, no tengo dinero. (Najat, 17 anys, dona).

7. “Miedo a perderlos”: processos d'autorepresentació identitària dels i les adolescents

El capítol següent tracta de fer un recorregut per la multiplicitat de formes d'identificació que agafen els adolescents fills i filles de famílies marroquines. L'afany no és categoritzar i classificar els posicionaments identitàris¹¹, sinó més aviat mostrar la multiplicitat i l'heterogeneïtat que caracteritza la configuració d'aquests processos.

En els relats dels i les adolescents conflueixen, per tant, distintes formes d'identificació i pertinença, en funció de l'edat, gènere, sexualitat, religió, ètnia, aficions, etc., que no tenen la mateixa rellevància, almenys de manera simultània, però que conflueixen i determinen, en un context concret, la seva identitat. L'Amine ens diu: “Yo soy ateo, soy chico, soy homosexual” (Amine, 18 anys, home), o bé ens explica la Nadia: “Soy musulmana, soy feminista” (Nadia, 17 anys, dona). Això sí, malgrat la confluència de totes les formes d'identificacions, existeix una jerarquització en els relats dels i les adolescents on apareixen qüestions relacionades amb l'ètnia, la religió i el gènere simultàniament (Maalouf, 2012).

El terme “espanyolitzat” sorgeix constantment en les entrevistes, es tracta tant d'un concepte d'autodefinició com d'identificació social assignada. En el cas de l'autodefinició, trobem el cas d'Adil, un adolescent

¹⁰ Amb referència a les amistats i el tipus d'oci, cal destacar els conflictes que es creen amb les famílies per la infravaloració de l'oci i de les amistats, ja que moltes no tenen en compte l'etapa de l'adolescència. Això es tradueix sovint en control i privació, que afecta en un major grau les dones.

¹¹ Maalouf (2012) en el seu llibre *Las identidades asesinas* ja ens alerta del perill del concepte d'identitat, que comporta innumerables complexitats i no sol tenir present la simultaneïtat i la confluència de múltiples formes d'identificació.

que va abandonar de forma primerenca l'educació obligatòria, passant per una crisi d'identitat que va paliar amb la cerca d'identitat de grup, en un grup d'altres adolescents diversos amb hàbits de consums de drogues i activitats vandàliques. La família d'Adil va decidir que passés una temporada al Marroc, on ell va iniciar un procés reflexiu sobre la seva pròpia identitat. Ell mateix diu: “Yo he cambiado muchísimo, porque yo estaba muy españolizado.” Com a experiència de la identificació social assignada, descobrim el relat de la Fàtima, sobretot generada per la comunitat ètnica del municipi, que exerceix una pressió social sobre la seva identificació i, en el moment que s'identifiquen pràctiques que no encaixen amb les pautes culturals o religioses socialment acceptades, es tendeix a la polarització¹²: “Una dijo a la gente que nosotras éramos moras por obligación, o sea que, si hubiéramos sido españolas, que mejor que mejor. Tú no eres musulmana, eres espanyola.” (Fàtima, 16 anys, dona)

Per tant, la tendència a generar discursos i pràctiques a partir de la dualitat oposada suposa una dificultat afegida en el procés complex d'identificació dels fills i les filles de famílies marroquines, que moltes vegades viuen en un context de xoc cultural constant. La “necessitat” d'identificar-se en mons referencials, aparentment excloents, genera tensions i conflictes afegits al llarg del seu procés d'identificació i autodefinició (Funes, 1994). Davant d'aquesta situació “d'elecció forçada”, ens trobem amb diferents actituds i posicionaments que depenen de les seves circumstàncies personals, socials i històriques, i que van des de l'adopció de les pautes culturals i religioses heretades: “Para mí la religión es fundamento de vida, porque aparte de que mi vida gira en torno a la religión [...]” (Wadia, 15 any, dona), a l'allunyament d'aquestes pautes, la confluència: “Tengo una fe grandísima. Pero también soy pecador ¿sabes?” (Adil, 17 anys, home), la transformació, etc.

Entre les múltiples formes d'identificació, considerem l'existència d'una relació directa amb la interseccionalitat i la transversalitat. Els relats sobre la identificació es troben en una relació dialèctica amb qüestions determinants, com el gènere i l'orientació sexual. En el cas de l'Amine,

¹² L'oposició binària tendeix a assumir l'existència d'un altre dominant que delimita la construcció del nosaltres, i pot provocar la negació de la multiplicitat d'identitats que poden confluïr de manera no excloent (Brah, 2011).

el seu posicionament davant la religió està clarament condicionat per la seva orientació sexual: “Una religión que a mí no me quiere, yo no la puedo querer.” En el cas de les dones, en les quals recau una major pressió social vinculada al seu paper de mantenidors dels valors, de la religió i de la identitat col·lectiva de les comunitats d’origen, s’observen posicionaments més crítics, reflexius i dubitatius davant la religiositat (Veredas, 2011).

A ver... una cosa es la religión y otra cosa es la cultura. Que perfectamente te puede decir una cosa en el Corán y otra cosa es lo que la gente interpreta [...] En la religión, no se puede fumar ni beber ni nada, pero en la cultura eh... en un hombre, pues es normal porque te dicen ayy es un hombre, él sabrá lo que hace. Pero en una mujer se ve súper súper mal, y en el tema de la virginidad también. (Fàtima, 16 anys, dona)

Quant a la construcció vital i les expectatives de futur, s’observa principalment aquesta pressió que pateixen les dones, sobretot, en relació amb l’elecció del seu recorregut vital, el que genera inseguretats, pors i incertesa.

Tengo miedo de no poder hacer yo lo que realmente quiera. Es ese miedo de perderlos. A ver que quieres irte, pero te da miedo dar ese paso. Yo creo que lo daría, la verdad, aunque duela y aunque traiga las consecuencias. Yo creo que en adelante volvería a reconciliarme con ellas (familia). Yo creo que con el tiempo sí [...] se puede arreglar (Fàtima, 16 anys, dona).

En aquest sentit, en els relats apareixen també discursos que aposten per un paper de “pont” entre el món de referència heretat i els mons de referència associats als diferents espais de sociabilitat, el que crea estratègies d’allunyament de certes pràctiques i valors heretats, reconstrucció i manteniment d’altres i configuració de noves pràctiques adaptades als contextos transnacionals.

Se pueden tocar temas de la orientación sexual, temas de feminismo, puedo enseñarles cómo transformar la cultura marroquí-árabe. Cómo podemos llevarla a un nivel donde se pueda adaptar al mundo que hoy en día es como es. No adaptarla a lo europeo. Porque no creo que se haya

de seguir a los europeos para ser mejores. Pero creo que sí que deberíamos mejorar la cultura marroquí. Por ejemplo, la mayoría de los españoles, la mayoría del mundo celebra la Navidad por celebrarla, no por ser religiosa, creo. Y quiero que pase lo mismo con las festividades marroquíes. (Amine, 18 anys, home)

L'Amine ens expressa el seu posicionament polític, amb el qual aposta per una mirada antiracista i descolonial, i reconeix la possibilitat de configurar una nova generació "*openmind*", que reivindique una cultura marroquí-àrab que comporte una resignificació de les pràctiques i els costums tradicionals.

8. Conclusions i reflexions finals

Els projectes migratoris i les diferents formes d'inserció laboral i d'integració econòmica de les famílies repercuteixen de manera directa sobre la vida dels seus fills i filles adolescents. Les famílies que provenen de contextos rurals, més empobrits i amb un menor nivell d'estudis, tendeixen a derivar aspectes de la gestió familiar en els seus fills i filles. En conseqüència, els i les adolescents assumeixen rols de "gestors" de la seva família en la societat d'acollida, i s'ocupen de tasques administratives i gestions que no són pròpies de la seva edat. Aquesta situació s'agreuja per les carències de les Administracions i entitats públiques de la societat d'acollida, que, com en el cas concret del municipi d'Alzira, no compten amb serveis de traducció i/o programes d'integració adaptats a les necessitats de les famílies d'origen migrant. Tot plegat, suposa una pressió sobre els i les adolescents, els quals de vegades es troben en situacions paradoxals, com és el fet d'haver d'absentar-se del centre educatiu per poder dur a terme els tràmits o les gestions per a les seves famílies, una realitat que, sovint, l'Administració pública no facilita. La responsabilitat forçosa d'assumir aquest rol i la impossibilitat de dur-lo a terme comporten incongruències i malestars que afecten la configuració dels seus processos d'identificació i socialització, i la seva construcció personal cap a la vida adulta¹³. És, per

¹³ Ja comencen a visibilitzar-se fills i filles de famílies migrades que es troben en l'etapa adulta, com és el cas de Safia El Aaddam, que a través de xarxes socials explica les dificultats que ha comportat per

tant, necessari fer un bon diagnòstic de la situació, detectar-ne les mancances i les dificultats per enfocar-hi la intervenció. En aquest sentit, poden fer-ho les entitats que treballen amb població d'origen migrant, amb l'objectiu de crear ponts entre les famílies i les Administracions i institucions públiques, així com per conscienciar d'aquesta problemàtica i crear estratègies que vagin desvinculant els fills i les filles de famílies migrants d'aquest rol de gestionar l'encaix de la família en la societat d'acollida. Aquesta situació afecta principalment les dones, en les quals recau, més sovint, la responsabilitat.

Les famílies mantenen les relacions socials, comunitàries i familiars transnacionals, amb contactes, sovint, diaris i visites periòdiques al Marroc. Observem un desarrelament, gradual respecte a aquestes xarxes a mesura que els fills i les filles van creixent i desenvolupen la seva pròpia construcció de la realitat social que els ha d'envoltar. Així, a l'etapa de l'adolescència, els fills i les filles de pares d'origen migrant no solen mantenir el vincle transnacional i, quan el mantenen, el viuen de dues maneres diferents: els i les adolescents que es troben més pròxims al món referencial de la família viuen positivament les relacions transnacionals i en gaudeixen, mentre que els i les adolescents que s'allunyen més d'aquest món referencial les viuen des del patiment.

La multiplicitat d'espais relacionals i de socialització en els quals es mouen els i les adolescents els afronten a processos d'enculturació i aculturació simultanis, que generen tensions, desacords amb el seu entorn social i conflictes dins i fora del grup. La socialització en els diferents marcs normatius referencials, els quals s'afegeixen a la socialització familiar, i les actituds que adopten els i les adolescents davant del gènere, l'orientació afectivosexual, les pràctiques religioses, el posicionament polític o les amistats, entre d'altres, afecta les diferents estratègies de la relació que els i les adolescents mantenen amb les seves famílies. El gènere importa i ha de ser tingut en compte. Les dones, que pateixen un major control i pressió social, han de configurar estratègies de socialització complexes durant l'etapa de l'adolescència. Igualment passa amb

a ella ser filla de família migrada, en concret sobre les conseqüències emocionals i el malestar que li ha provocat assumir aquest rol.

el posicionament sociopolític. Els i les adolescents més pròxims a posicionaments més oberts en la defensa de la llibertat d'elecció en qüestions religioses o respecte a l'orientació afectivosexual, o en relació amb la identitat, empenen estratègies de relació amb la família que poden anar des del distanciament crític a l'ocultació o el conflicte.

Al mateix temps, la guetització i estigmatització dels barris i centres educatius en els quals viuen i s'eduquen la major part dels fills i les filles de famílies marroquines suposa que aquests adolescents visquin situacions d'exclusió i incomprensió. També hi incideixen altres qüestions com són la manca d'un currículum intercultural i la insuficiència de formació del professorat en matèria de migracions i de gestió de la diversitat, així com el desconeixement generalitzat entorn de la diversitat cultural que tenen les amistats i la societat d'acollida en general. La detecció d'aquestes necessitats suposa un replantejament del model de gestió de la diversitat que s'està reproduint en la societat espanyola, un model multicultural en què l'intercanvi positiu i la interrelació no sol donar-se i, en conseqüència, els entorns de sociabilitat acaben sent homogeneïtzants i segregadors. Per això, cal apostar per l'impuls de projectes de base comunitària, que impliquen tots els agents socials del territori (Administració pública, centres educatius, associacions, ciutadania i mitjans de comunicació), per promoure relacions de convivència intercultural que creïn espais d'encontre, de reflexió i diàleg intercultural, des d'una perspectiva descolonial, que superi la visió eurocentrista i paternalista.

L'etapa de l'adolescència constitueix en si mateixa un moment crucial i complex per a la construcció dels processos d'identificació i els posicionaments davant la realitat social de qualsevol adolescent. Aquesta complexitat és més accentuada, en el cas dels adolescents fills i filles de famílies marroquines perquè aquest jove ocupa una posició intermèdia entre, d'una banda, la família i la comunitat ètnica, que simbolitzen el món de referència "heretat" i, d'altra banda, la societat d'acollida, que representa la diversitat de mons referencials construïts en els diferents espais de sociabilitat. No obstant això, aquest espai "intermedi" es construeix de la falsa necessitat d'entendre la realitat social des d'una perspectiva reduccionista i simplista a partir de la qual es construeix un "altre" dife-

renciat del “nosaltres”. Es visibilitza una tendència, tant de les famílies i de les comunitats d’origen constituïdes al municipi d’immigració com dels diferents espais de sociabilitat de la societat d’acollida (escola, grups d’amistats, etc.), a entendre la realitat social des d’una òptica d’oposició binària: “bon musulmà/espanyolitzat”, “immigrant/autòcton”, “marroquí/espanyol”. Aquesta confrontació situa els adolescents fills i filles de famílies marroquines, de manera forçada, en aquest “espai intermedi” caracteritzat majoritàriament pel conflicte, la incertesa i la por. Tanmateix, el fet de viure en un “espai intermedi” no influeix a tots els i les adolescents de la mateixa manera. Com s’ha observat, suposa un major pes en les dones, sobre les quals recau el rol de mantenedores dels valors i de la identitat col·lectiva de les comunitats d’origen i, en conseqüència, les seves estratègies de socialització i els seus processos d’identificació suporten una major complexitat i contradicció. En canvi, els homes, en gaudir d’una major llibertat i menor pressió a l’hora de viure la seva adolescència, presenten també una menor pressió a l’hora de construir els seus processos d’identificació. L’orientació afectivosexual o el posicionament davant la identitat de gènere i la sexualitat són una altra qüestió que ha estat relacionada en les entrevistes i que marca les estratègies de socialització i els processos complexos d’identificació dels i les adolescents. Sens dubte, el capital cultural de les famílies i el seu origen rural o urbà han de ser tinguts en compte també en les estratègies dels joves. És a dir, els processos d’identificació dels i les adolescents es construeixen de manera complexa, diversa i amb múltiples confluències no excloents. En aquests processos, influeixen qüestions transversals com el gènere, la sexualitat, la religiositat, la generació, la formació i la classe social.

El títol d’aquesta recerca s’ha extret del testimoni d’un adolescent participant, i m’ha semblat interessant donar-li protagonisme com una forma de combatre els termes homogeneïtzadors en què sovint les recerques es refereixen als joves d’origen immigrant o als fills i les filles de famílies migrades. “Generació *openmind*¹⁴”, expressió que fa referència,

14 El concepte “Generació *openmind*” representa un acte de reivindicació a partir de l’apropiació del discurs d’un adolescent per visibilitzar la necessitat, dels i les adolescents que han participat en aquest estudi, de diàleg constant, resignificació i negociació de certs valors i pautes culturals i religioses, tant dels models de referència parentals com de la societat d’acollida. No pretén oferir una

d'una banda, a la necessitat que la societat d'acollida compregui des de l'heterogeneïtat i la diversitat els posicionaments dels fills i les filles de famílies marroquines, amb la finalitat de trencar les categories amb què se'ls encasellen. De l'altra banda, "Generació *openmind*" fa referència a la transformació progressiva dels models socialitzadors de les famílies, que han de comprendre que els seus fills i filles s'han socialitzat en una realitat diferent de la seva. Aquesta tasca és necessària per permetre que els i les adolescents, molts dels quals no han migrat mai, configuren els seus processos complexos d'identificació des de la suma de les seves permanències, a partir de les mateixes interrelacions, comunicacions, apropiacions, significacions i resignificacions, sense que aquesta complexitat suposi la renúncia als diversos mons de referència (Maalouf, 2012).

9. Referències bibliogràfiques

- ARFUCH, L. (2002). «Problemáticas de la identidad». A: G. CATANZARA, *et alii*. *Identidades, sujetos y subjetividades*. Buenos Aires: Prometeo. 21-44.
- AYALA, E. (2017). «La ciudad como espacio habitado y fuente de socialización». *Ánfora*, 4 (42): 189-216. Recuperat [27-04-22] de: <<https://repositorio.ufps.edu.co/handle/ufps/1817>>.
- BODOQUE, Y.; SORONELLAS, M. (2010). «Parejas en el espacio transnacional: los proyectos de mujeres que emigran por motivos conyugales». *Migraciones Internacionales*, 5 (3): 144-174.
- BRAH, A. (2011). *Cartografías de la diáspora: identidades en cuestión*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- CABRERA, N. (2020). «Las segundas generaciones de origen extranjero». *Observatorio de la Inmigración de Tenerife*. 09: 1-14. Recuperat [05-05-22] de: <<https://riull.ull.es/xmlui/handle/915/22209>>.
- CAPOTE, A. (2014). «Estrategias familiares de los jóvenes marroquíes emigrados a Andalucía (España) en los últimos años». *REMHU: Revista Interdisciplinaria da Mobilidades Humanas*, 22 (42): 29-46.
- CLIFFORD, J. (1999). *Prácticas espaciales: el trabajo de campo, el viaje y la disciplina de la antropología*. Barcelona: Editorial Gedisa.

visió neoliberal, de "falsa" llibertat d'elecció, ni encobrir les desigualtats socials estructurals que dificulten aquestes necessitats.

- COMAS, D.; PUJADAS, J.; ROCA, J. (2010). *Etnografía*. Universitat Oberta de Catalunya, Editorial UOC.
- EHEVARRIA, L. (2012). «Mujeres jóvenes de origen marroquí en Madrid. Negociaciones, estrategias y resistencias en el ámbito familiar». *Revista de Ciencias Sociales*, (28):183-202.
- EJBARI, N. (2014). «El rol de la familia marroquí en la educación de los hijos antes y después de la migración: globalización, multiculturalismo y exclusión social. Migraciones». Tesis doctoral. Almería: Universitat d'Almería.
- EL HACHMI, N. (2019). *Siempre han hablado por nosotras: feminismo e identidad. Un manifiesto valiente y necesario*. Barcelona: Ediciones Destino.
- FEIXA, C. (2017). «Juventud, espacio propio y cultura digital». *Revista Austral de Ciencias Sociales*, (20): 105-119. Recuperat [29-04-22] de: <<http://revistas.uach.cl/index.php/racs/article/view/969>>.
- FUNES, J. (2000). «Migración y adolescencia». A: E. AJA; F. CARBONELL; F. FUNES; I. VILA (eds.). *La inmigración extranjera en España: los retos educativos*. Barcelona: Fundación la Caixa, 119-144.
- GARCÍA, I. (2003). «Los hijos de inmigrantes extranjeros como objeto de estudio de la sociología». *Revista Andaluza de Ciencias Sociales*, (3): 27-46.
- GARCÍA, F. J.; KRESSOVA, N. (2013). «Diversidad cultural y migraciones». *Revista Internacional de Estudios Migratorios*, 3 (2): 125-132.
- GIRÓ, J. (2008). «La difícil construcción de la identidad entre los adolescentes hijos de la inmigración». A: R. SUSÍN; D. SAN MARTÍN (coords.). *De identidades: reconocimiento y diferencia en la modernidad líquida*. Logroño: Tirant lo Blanch – Universitat de la Rioja, 275-316
- HAWRYLAK, M. F.; GÓMEZ, M. O.; SEVILLA, D. H. (2016). «Familia y migración: las familias transnacionales». *Familia: Revista de Ciencias y Orientación Familiar* (53): 87-106. Recuperat [28-04-22] de: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5654150>>.
- JIMÉNEZ, M. (2016). «Soy musulmana a mi manera». Religiosidad, espiritualidad y laicismo de las jóvenes estudiantes musulmanas». *Feminismo/s* (28): 147-168. Recuperat [28-04-22] de: <<https://feminismos.ua.es/article/view/2016-n28-soy-musulmana-a-mi-manera-religio>>

sidad-espiritualidad-y-laicismo-de-las-jovenes-estudiantes-musulmanas>.

- KRAUSKOPF, D. (2011). «El desarrollo en la adolescencia: las transformaciones psicosociales y los derechos en una época de cambios». *Psicología.com*, (15): 1-12. Recuperat [27-04-22] de: <<https://docplayer.es/19597032-El-desarrollo-en-la-adolescencia-las-transformaciones-psicosociales-y-los-derechos-en-una-epoca-de-cambios.html>>.
- LACOMBA, J. (2001). *El islam inmigrado. Transformación y adaptaciones de las prácticas culturales*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- LEVITT, P. (2010). «Los desafíos de la vida familiar transnacional». A: Grupo Interdisciplinario de Investigador@s Migrantes (coord). *Familias, niños, niñas y jóvenes migrantes: rompiendo estereotipos*. España: Iepala, 17-30.
- LEVITT, P.; SCHILLER, N. G. (2004). «Perspectivas internacionales sobre migración: conceptualizar la simultaneidad». *Migración y desarrollo*, (3), 60-91. Recuperat [25-04-22] de <<https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=66000305>>.
- MAALOUF, A. (2012). *Identidades asesinas*. Madrid: Alianza Editorial.
- MAGLIANO, M. J. (2015). «Interseccionalidad y migraciones: potencialidades y desafíos». *Revista Estudos Feministas*, (23): 691-712. Recuperat [23-04-22] de <<https://www.redalyc.org/comocitar.oa?id=38142136003>>.
- MARCÚS, J. (2011). «Apuntes sobre el concepto de identidad». *Intersticios: Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, 5(1): 107-114. Recuperat [29-04-22] de: <<https://www.intersticios.es/article/view/6330>>.
- MORERAS, J. (2017a). «¿Qué islam para qué Europa? Hacia una antropología del islam posmigratorio en Europa». *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, (115) 2: 13-37.
- MORERAS, J. (2017b). «La institución descentrada. Análisis del rol socializador de las mezquitas en Cataluña». *Revista Internacional de Organizaciones. International Journal of Organizations*, (19): 185-205. Recuperat [26-04-22] de <http://www.revista-rio.org/index.php/revista_rio/article/view/24>2.

- PARELLA, S. (2012). «Familia transnacional y redefinición de los roles de género. El caso de la migración boliviana en España». *Papers: Revista de Sociología*, 97 (3). 661-684.
- PEDONE, C. (2005). «Tú, siempre jalas a los tuyos. Cadenas y redes migratorias». A: G. HERRERA; C. CARILLO; A. TORRES (eds.). *La migración ecuatoriana. Transnacionalismo, redes e identidades*. Ecuador: Flacso, 105-143.
- PEDONE, C. (2010). «“Lo de migrar me lo tomaría con calma”: representaciones sociales de jóvenes en torno al proyecto migratorio familiar». *Tránsitos migratorios: contextos transnacionales y proyectos familiares en las migraciones actuales*. Murcia: Universitat de Murcia, 141-170. Recuperat [22-04-22] de: <https://www.observatoriodelainfancia.es/oia/esp/documentos_ficha.aspx?id=4719>.
- PORTES, A.; KELLY, P. F.; HALLER, W. (2006). «La asimilación segmentada sobre el terreno: la nueva segunda generación al inicio de la vida adulta». *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones*, (19): 7-58.
- SOLÉ, C.; PARELLA, S.; ALARCÓN, A.; BERGALLI, V.; GIBERT, F. (2000). «El impacto de la inmigración en la sociedad receptora». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, (90): 131-157.
- TORRES, F.; MONCUSÍ, A. (2015). «Los escenarios urbanos. Unas condiciones más difíciles». A: F. TORRES; M. GADEA. *Crisis, inmigración y Sociedad*. Madrid: Talasa. 149-183.
- TOUBON, J. C.; MESSAMAH, K. (1990). «Coexistence et confrontation dans un quartier pluri-ethnique: le cas de la Goutte d'Or». *Sociétés Contemporaines*, 4(1), 37-50.
- VELA, M. (2018). «Envers la complexa detecció de la islamofòbia: un estudi al barri d'Els Orriols». A: A. MONCUSÍ; F. TORRES; H. FIORAVANTI (coords.). *Barris i ciutats en clau pluricultural: construcció del conflicte, experiències veïnals i gestió institucional*. València: Neopatria. 81-96.
- VEREDAS, S. (2011). «Identidad étnica y género entre adolescentes de origen marroquí». *Papers: Revista de Sociología*, 96 (1): 117-144. Recuperat [19-04-22] de: <<https://papers.uab.cat/article/view/v96-n1-veredas>>.